

Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri

Ebru Koçak | 0000-0002-1100-9380 | ekocak@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
İslam Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye

ROR ID: 04xk0dc21

Öz

XVIII. ve XIX. asırlar Osmanlı toplumu için pek çok fikrî ve siyasî buhranın yaşandığı çalkantılı bir dönemdir. Hiç kuşkusuz bunların en önemlilerinden biri Vehhâbî hareketin ortaya çıkmasıdır. Vehhâbîlik ortaya çıktığı andan günümüze kadar İslam dünyasında önemli yankılar uyandırmış bir harekettir. Tevhidi bütün yönleriyle hâkim kılma söylemi ile yola çıkan bir topluluğun Müslümanlar için kutsal kabul edilen değerleri ve mekanları hedef alması İslam ulemasının tepkisini beraberinde getirmiştir. Kolektif bir bilincin ürünü olan bu tepkiler sonucunda *Vehhâbîlik Reddiyeleri* olarak ifade edebileceğimiz hatırı sayılır bir literatür ortaya çıkmıştır. *Vehhâbîlik Reddiyeleri* Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşlerini ortaya koyduğu ilk andan günümüze dek yazılmaya devam etmiştir. Mezhep aidiyetlerinden bağımsız olarak Vehhâbî görüşleri eleştiren/reddeden pek çok âlim tarafından kimisi küçük bir risale, kimisi de hacimli bir eser hüviyetinde pek çok reddiye kaleme alınmıştır. Reddiye yazan âlimlerin öncelikli hedefleri dinî ve kültürel değerlerin korunması ile halkın bilinçlendirilmesi olmuştur. Hanefî-muhaddis kimliği ile bilinen Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin (ö. 1200-1786) *Sârimü'l-Vâridât fi'r-Reddi alâ Ehli Hevâ* adlı risalesi de Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşlerine karşı Hanefî bir âlim tarafından erken dönemde yazılmış reddiyelerden bir tanesidir. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin eseri dönemin toplumsal hafızasına ışık tutması ve gerek halkın gerekse ulemanın zihinlerini meşgul eden tartışma konularını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Zira bu konular Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı yüzyılın bir öncesinde ve bir sonrasında İslam dünyasında tartışılacak toplumsal kutuplaşmanın ana ekseninde yer almıştır. Öyle ki söz konusu edilen mevzular XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda Kadızadeli-Sivasî çekişmesinin parçası XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise Vehhâbîler ile Ehl-i Sünnet uleması arasındaki tartışmaların içeriğini oluşturmuştur. Bu itibarla makalede Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin reddiyesinin metinsel analizi yapılarak, *Vehhâbîlik Reddiyeleri* arasındaki konumu ve önemi irdelenmiştir. Reddiye mecmuasının içerisinde yer alan konuyla ilgili diğer risalelerin de analizi yapılmış, makale söz konusu çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Bununla beraber makalede metinler ve şahıslar üzerinde derinleşme yöntemi kullanılarak Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbîlik ile ilgili yaklaşımlarına ve reddiye verdiği konulara ulaşılmıştır. Diğer yandan söz konusu reddiye mecmuasının Kadızadeli ulemaya hitaben yazılmadığının, Vehhâbîliği doğrudan hedef aldığı tespit edilmesi ise makalenin diğer kazanımı olmuştur.

Anahtar Kelimeler

İslâm Mezhepleri Tarihi, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, Vehhâbîlik, Tekfir, Reddiye.

Atıf Bilgisi

Koçak, Ebru. “Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 7-27.

<https://doi.org/10.33718/tid.1534153>

Geliş Tarihi : 15.08.2024

Kabul Tarihi : 03.11.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan “Vehhâbîlik Reddiyeleri Bağlamında Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Görüşleri” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Views of Muhammad al-Trabzonī al-Madanī in the Context of the Refutations of Wahhabism

Ebru Koçak | 000-0002-1100-9380 | ekocak@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,
Department of History of Islamic Sects, Burdur, Türkiye

ROR ID: 04xk0dc21

Abstract

The eighteenth and nineteenth centuries were a turbulent period for Ottoman society, with many intellectual and political crises. One of the most important of these was undoubtedly the emergence of the Wahhabi movement. Wahhabism is a movement that has caused significant repercussions in the Islamic world from the moment it emerged until today. The fact that a community that set out with the discourse of making Tawheed dominant in all its aspects targeted the values and places considered sacred for Muslims brought about the reaction of Islamic scholars. As a result of these reactions, which were the product of a collective consciousness, a considerable literature, which we can refer to as the *The Refutations of Wahhabism*, emerged. *The Refutations of Wahhabism* have continued to be written from the first moment when Muhammad b. 'Abd al-Wahhab revealed his views to the present day. Regardless of their sectarian affiliation, many scholars who criticized/rejected the Wahhabi views wrote many refutations, some of them in the form of a small treatise and others in the form of a voluminous work. The main aims of the scholars who wrote refutations were to protect religious and cultural values and to raise public awareness. The treatise entitled *Sārim al-Wāridāt fī al-Raddi alā Ahl Hawā* by Muhammad al-Trabzonī al-Madanī (d. 1200-1786), who is known for his Hanafī-muhaddith identity, is one of the early refutations written by a Hanafī scholar against the views of Muhammad b. 'Abd al-Wahhab. The work of Muhammad al-Trabzonī al-Madanī is important because it sheds light on the social memory of the period and reveals the issues that occupied the minds of both the public and the ulema. For these issues were debated in the Islamic world before and after the century in which Muhammad al-Trabzonī lived, and they took place on the main axis of social polarisation. So much so that these issues were part of the Qadizadeli-Sivasī controversy in Ottoman society in the XVIth and XVIIth centuries, and the content of the debates between the Wahhabis and the Ahl al-Sunna scholars in the XVIIIth and XIXth centuries. In this respect, the article analyzes the textual analysis of Muhammad al-Trabzonī's refutation and examines its position and importance among the refutations of Wahhabism. Other related treatises in the refutation collection were also analyzed and the article was limited to these works. In addition, the article uses the method of deepening on texts and individuals to reach Muhammad al-Trabzonī's approaches to Wahhabism and the issues he rejected. On the other hand, another achievement of the article is the determination that this collection of refutations was not addressed to the Qadizādī ulama, but directly targeted Wahhabism.

Keywords

History of Islamic Sects, Muhammad al-Trabzonī al-Madanī, Wahhabism, Takfir, Refutation.

Citation

Koçak, Ebru. "The Views of Muhammad al-Trabzonî al-Madani in the Context of the Refutations of Wahhabism". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 7-27.

<https://doi.org/10.33718/tid.1534153>

Date of Submission : 15.08.2024

Date of Acceptance : 03.11.2024

Date of Publication : 30.11.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "The Views of Muhammad al-Trabzonî al-Madani in the Context of the Refutations of Wahhabism", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Muhammed b. Abülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) fikirlerine yönelik yerel ulemâdan başlayarak İslâm dünyasının tamamına dalga dalga yayılan tepkiler oluşmuştur. Bu tepkiler sonucunda Vehhâbî fikirlere karşı pek çok reddiye yazılmıştır. Bu sayede âlimler Vehhâbî fikirlere ve İslâm toplumunun bütünlüğüne yöneltilen tehditlere karşı sosyal bir bilinç oluşturarak dinî ve toplumsal değerleri korumayı hedeflemiştir. Bu noktada Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Uyeyne emiri Osman b. Muammer'in (ö. 1163/1750) himayesi altında iken Ahsâ ve Katif emiri Süleymân b. Azîz b. el-Hamîdî (ö. ?) ile Osman b. Muammer arasındaki yazışma dikkat çekicidir. İbn Abdülvehhâb'ın fikir ve uygulamalarının halkın arasına nifak soktuğu ve toplumun genel adetlerinin hilafına görüşler beyan ettiği için idaresi altındaki toplumsal yapının bozulması endişesi taşıyan el-Hamîdî, Osman b. Mammmer'e mektup yazarak İbn Abdülvehhâb'ın öldürülmesini aksi halde kendisi ile olan bütün ticari ilişkilerini durduracağını ve kendisine savaş ilan edeceğini bildirmiştir.¹ Yine bu noktada İbn Abdülvehhâb'a ilk reddiyeleri yazan Muhammed b. Abdurrahmân b. 'Afâlik el- Hanbelî el-Ahsâî (ö. 1163/1750) ve Ahmed b. Ali el- Basrî el-Kabbânî'nin (ö. 1158/1745 sonrası) tepkileri önemlidir. Useymin'e göre İbn Abdülvehhâb'a karşı çıkan isimlerin temel gerekçeleri, halkın inançlarının korunması içgüdüğü ile 'hevâ ve hevesleri uğruna toplumu ifsâd edecek bir câhilin' oluşturduğu tehdidin ortadan kaldırılması noktasındaki mücadele azmidir.² Öte yandan İbn Abdülvehhâb ve taraftarlarının da kendi cephelerinden benzer gayelerle aynı şekilde yeni bir kollektif bilinç oluşturma konusundaki girişimleri iki kesim arasında fikrî ve toplumsal düzlemde çatışmalara neden olmuştur.

Toplumsal bilinçle (social conscience) hareket eden bireyler, aykırı fikir ve eylemlere karşı toplumun vicdanı olmak amacını taşırlar. Bu bilinçle hareket eden bireyler sorun olarak nitelendirdikleri konu hakkındaki endişelerini fikrî mücadele, protesto yahut da isyan şeklinde gösterebilirler.³ Osmanlı uleması da İbn Abdülvehhâb'ın savunduğu görüşlerin sebep olacağı muhtemel dinî ve kültürel tehlikeyi bertaraf etmek için eleştirel risaleler yazmaya öncelik vermişlerdir. Ulemânın Vehhâbî hareket karşısındaki mücadelesi ilk yıllarda fikrî düzlemde iken tehlike genişledikçe protestolara hatta isyanlara önderlik yaptıkları görülmektedir. İbn Abdülvehhâb'a karşı 1165/1752 yılında Hureymila'da başını kardeşi Süleymân b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1208/1794) çektiği halk isyanı ile 1166/1753 yılında Menfûha'da ve 1167/1754 yılında Darma'da yaşanan isyanlar bunun en bariz örneklerindedir.⁴

Muhammed b. Abdülvehhâb önderliğindeki Vehhâbîler, dini ilk saflığına döndürmek ve tevhidi hâkim kılmak iddiasıyla toplumu ıslah etmeyi kendilerine misyon edinmiştir. Kısa sürede toplumsal bir taban kazanmakla kalmayıp dinî ve siyasî dengeleri altüst eden Vehhâbîlik insanların manevî duygularını hedef almıştır. Buradan bakıldığında toplumun birleştirici inançlarına, fikir ve ahlâkî tutumlarına karşı aykırı söylemleri harekete karşı yoğun bir tepki oluşmasına sebep olmuştur. Sosyal normlara dayalı geliştirilen ortak bir anlayış ve

1 Osman en-Necdi İbn Bîşr, *Unvânü'l-Mecd fi Târîhi Necd*, thk. Abdurrahman b. Abdüllatif b. Abdullah Âlû's-Şeyh (Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 1982), 1/40; Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, çev. Avni Yakaloğlu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950), 134.

2 Abdullah es-Salih Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb: Hayâtuhû ve Fikruhû* (Riyad: Dârü'l-Kütüb, 1993), 49.

3 Yaşanan isyan olaylarının ayrıntıları için bk. Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb*, 61.

4 Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb*, 61.

tutum, Fransız sosyolog Durkheim tarafından “kolektif bilinç” (collective consciousness) olarak tanımlanmıştır.⁵ Müslüman toplumlarda Hz. Peygamber döneminden itibaren var olan bu bilinç, dinî ve içtimaî değerlerin ayaklar altına alındığı düşüncesinin hâkim olduğu anlarda açığa çıkmıştır.

Durkheim’in kolektif bilinç kavramından yola çıkıldığında, Muhammed b. Abdülvehhâb’ın Uyeyne’de 1150/1738 yılında savunduğu görüşleri fiiliyata geçirmesiyle birlikte yöneticiler, ulema ve halk arasında ciddi bir infial havası oluşmuştur. Bu noktada ulema, halkın bilinçlendirilmesi ve toplumdaki olası fesadın önüne geçilmesi hedefine odaklanmıştır. Çoğunluğunu bölge kadıları müftülerinin oluşturduğu bir grup âlim İbn Abdülvehhâb’ın fikirlerinin yarattığı tehlikeye karşı toplumu bilinçlendirmek üzere risaleler yazmak ve toplantılar düzenlemek gibi çeşitli yollarla halkı uyarmaya başlamıştır. Bu çabaları İbn Abdülvehhâb’ın halkı kendisine karşı örgütleyen kimselerden bahsettiği mektuplarında da görmek mümkündür.⁶ Ulemanın dinî ve kültürel değerler açısından tehdit olarak gördükleri konulardaki reddiyeleri, İbn Abdülvehhâb ve görüşlerine karşı halk nezdinde kolektif bir bilinç oluşturulmaya çalışıldığının göstergesidir.⁷

Vehhâbîlere karşı kaleme alınan reddiyelerin anlaşılması için onlara karşı toplumda oluşan tepkilerin nedenlerini anlamak gerekir. İbn Abdülvehhâb’ın “Müslümanlardan her kime ulaşırsa” hitabıyla başlayan risaleleri⁸ her ne kadar halkın genelini muhatap alıyorsa da burada yer alan görüş ve ithamlar konusunda cevap mercii konumunda bulunanlar dönemin ulema, kadı ve müftüleri olmuştur. Vehhâbî fikirler ve eylemlerine karşı kaleme alınan eleştiri edebiyatı ulemanın kollektif bilincinin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Vehhâbî fikirlere karşı oluşan reddiye edebiyatını ortaya çıkaran iki temel etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki Muhammed b. Abdülvehhâb ya da sonrasında Suud ailesi tarafından “dine davet” adı altında Vehhâbî fikirlerin benimsenmesi amacıyla bölge uleması yahut devlet başkanlarına gönderilen davet mektuplarıdır.⁹ Gelen bu çağrıya ulema cevap

5 Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society* (New York: The Free Press, 1960), 146; Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005); John Scott-Gordon Marshall, “Collective Conscience”, *A Dictionary of Sociology* (Oxford University Press, 2009), 99.

6 İbn Abdülvehhâb’ın Kasım halkına yazdığı mektubundaki şu ifadeleri örnek olarak verebiliriz: “Sizin de bildiğiniz üzere Süleymân b. Sühaym’ın mektubunun size ulaştığını ve sizin yanımızdaki, kendilerini ilme nispet eden bazı kimselerin bu mektupta yazılanlara inandığını öğrendim ... Dört mezhebin kitabını ortadan kaldırıyordum. İnsanların altı yüz seneden beri hak üzere olmadıklarını söylüyordum. Müctehid olduğumu ve taklide ihtiyacım olmadığını iddia ediyordum. Âlimlerin ihtilafının azap olduğunu söylüyordum. Sâlihlerle tevessül eden kimseleri tekfir ediyordum. “Ey yaratılmışların en kerimi” demesinden dolayı Busîrî’yi tekfir ediyordum. “Resulullah’ın kubbesini yıkmaya gücüm yetse onu yıkardım” diyordum. Eğer gücüm yetse Ka’be’nin oluşunu alır, onun yerine ahşaptan bir oluk koyardım diyordum. Nebî’nin kabrini ziyaret etmenin haram olduğunu söylüyordum. Kişinin ebeveynlerinin kabirlerini veya diğer kimselerin kabirlerini ziyaret etmesini doğru görmüyordum. Allah’tan başkası üzerine yemin eden kimseyi tekfir ediyordum. İbn Fâriz ve İbn Arabî’yi tekfir ediyordum. “*Delâilu’l Hayrât*” ve “*Ravdu’r Reyâhîn*” kitaplarını yakıtıyordum. “*Ravdu’r Reyâhîn*”i (güzel koku bahçeleri) “*Ravdu’r Şeyâtîn*” (Şeytanların bahçeleri) olarak isimlendiriyordum.” İbn Abdülvehhâb en-Necdî, *er-Resâilü’ş-Şahsiyye*, VII/11-12; İbn Abdülvehhâb, “Hükümü’l-Mürted”, *ed-Dürerü’ş-Seniyye fî’l-Ecvibeti’n-Necdiyye*, haz. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî (Riyad: y.y, 1996), 1/33-34.

7 Muhammed b. Abdülvehhâb’a karşı yazılan reddiyeler için bk. Ebru Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbîliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1732-1818)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

8 İbn Abdülvehhâb en-Necdî, *er-Resâilü’ş-Şahsiyye*, VII/124-127.

9 *ed-Dürer*, 1996, 2/214-217.

vermiş ya da bizzat siyasî otoritelerin talepleri doğrultusunda âlimlere risaleler yazdırılmıştır.¹⁰ Diğer etken ise kendisine doğrudan bir davet ulaşmaması ile birlikte Vehhâbî fikirlerin halk arasında yaygınlaşmasıdır. Bu fikirlerden haberdar olan ulema, dinî ve toplumsal hassasiyet ile bunlara cevap verme ve halkı bilinçlendirme ihtiyacı hissetmiştir.

Hanefî gelenek içerisinde yetişen Osmanlı âlimi Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbî fikirleri reddetmek amacıyla kaleme aldığı risalesi de bu bağlamda, onun dinî bir vecîbe olarak gördüğü sorumluluğu yerine getirmek amacını taşımaktadır. et-Trabzonî'nin ilmî terekesi ve geleneğe aykırı söylemler hakkında kaleme aldığı risaleleri bazı çalışmalara konu edilmiştir.¹¹ Bu çalışmalarda onun hayatı ve ilmî çalışmaları pek çok yönden ele alınmıştır. Muhammed et-Trabzonî'nin çok yönlü ilmî derinliğinin yansıdığı ve çalışmamız açısından önem arz eden *Risâle fi'd-Duhân*, *Risâle fi 'Ademi Tekfiri'l-Müslimîn* ve *Sârimü'l-Vârid ât fi'r-Reddi alâ Ehli'l Hevâ* adlı risaleleri ise müstakil çalışmalar olarak incelenmiştir.¹² Mu-

- 10 Tunus Beylerbeyi Hammûde Paşa (ö. 1229/1814) ve Bağdat Valisi Süleyman Paşa (ö. 1217/1802) tarafından yazdırılan reddiyeler için bk. Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Temîmî, *el-Minahü'l-İlâhiyye fi Tamsi'd-Dalâleti'l-Vehhâbiyye*, thk. Ahmed et-Tavilî (Tunus: Matbaatu Tunusiyye, 1910), 5, 22; Ebû'l-Abbâs Ahmed b Ebi'd İbn Ebû'd-Diyâf, *İthafu Ehli'z-Zamân bi-Ahbâri Mülûki Tûnis ve Ahdi'l-Emân* (Tunus: eş-Seriketü't-Tunisiyye, 1963), 5; Muhammed Saîd b Seyyid Abdülganî Ravi Bağdâdî, *Târîhu'l-Üseri'l-İlmiyye fi Bağdâd*, thk. İmad Abdüsselam Rauf (Bağdad: Dârü's-Şuuni's-Sekafiyyeti'l-Amme, 1997), 60.
- 11 Süleyman Gür - Ahmet C. Karaca, (ed.), *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023); Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürrerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlihi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mehmet Ali, Aysan, *et-Trabzonî'nin er-Risâle fi fenni usûli'l-hadis hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar fi tavâfihî nuhbeti'l-fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali, Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyânî'l-Ezdâd'ı", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 147-172; Ali, Bulut, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes ve mâ Yetbeuhû mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420; Sümeyye, Çayır, *Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin el-Câmiu'l-Azam fi Esmâi Nebiyine'l-Mu'azzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, (İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Nihal, Değer, *Muhammed Medeni'nin Müselleât Risalesinin Tahkiki*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Şenol Saylan-Betül Saylan, (ed.), *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1/429-440, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016); Zekeriya, Ertürk, *Medenî et-Trabzonî Efendi'nin el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsîyye Adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Uğur, Kılıç, *Trabzonlu Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi shahîl-Cevheri Adlı Eserinin Edison Kitiği*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Şenol, Saylan, "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkik)", *Tahkik Dergisi* 11/2, (2023); Mahmud, Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", çev. Ömer Faruk Tokat, *Rihle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184; Murat, Sula, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletun fi Beyânî'l-Alfâzi'l-Leti Yestevî Fihâ'l-Mufred ve'l-Musenâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes isimli Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110; Abdulkadir Abdulkhakim, Şeğgale, *Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Tahkiki*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Sefer, Yıldırım, *et-Trabzonî'nin "Ucâletü'z-Zâd fi Şerhi Zuhri'l-Me'âd fi Mu'ârazati Bânet Su'âd" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); Sefer, Yıldırım, - Mustafa, İrmak, "Mehmet et-Trabzonî ve 'Ucâletü'z-Zâd fi Şerh-i Zuhri'l-me'âd fi Mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri", *RTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 82-103.
- 12 Eyüp Öztürk, "Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan, 1/407-418. (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016); Şenol, Saylan, "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-Umyi ilâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkik)",

hammed et-Trabzonî'nin görüşlerine ulaşabildiğimiz bu risalelerde tartışılan konular, onun yaşadığı dönemin toplumsal hafızasında önemli bir karşılık bulan ve gerek halkın gerekse ulemanın düşünce dünyasını fazlasıyla meşgul eden hususlardır.¹³ Zira bu konular Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı yüzyılın bir öncesinde ve bir sonrasında İslam dünyasında tartışılabilir toplumsal kutuplaşmanın ana ekseninde yer almıştır. Öyle ki söz konusu edilen konular XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda Kadızadelî-Sivasî çekişmesinin parçası XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise Vehhâbîler ile Ehl-i Sünnet uleması arasındaki tartışmaların içeriğini oluşturmuştur.

Muhammed et-Trabzonî'nin risalelerinin kendi bağlamında ele alınması anlamlı olmakla birlikte bu metinlerde belirtilen görüşlerin içeriğinin dönemin edebî literatürü ile bütünlük halinde ele alınması bir taraftan toplumsal hafızanın anlaşılabilirliği diğer taraftan da Osmanlı ilmî birikiminin ortaya konulması bakımından elzemdir. Muhammed et-Trabzonî'nin kendisi gibi Vehhâbî fikirlere karşı çıkan ve yazdığı reddiye ile dinî ve toplumsal yükümlüğünü yerine getirmeye çalışan Himmatzâde Efendi'nin (ö. 1175/1761)¹⁴ öğrencisi olduğu bilgisi göz önünde bulundurulduğunda Mekke'deki Hanefî-Nakşibendî ilim halkasının Vehhâbî fikirler konusundaki tavrının ortaya çıkacaktır. Diğer taraftan Muhammed et-Trabzonî'nin görüşlerinin dönemindeki Vehhâbîlik Reddiyeleri bağlamında ele alınması sayesinde Vehhâbîlikten yaklaşık bir yüzyıl önce Kadızadelîler'in başını çektiği tartışma konularının zaman, zemin ve muarız grupların değişmesine rağmen ne düzlemde tartışıldığı görülebilecektir. Böylece dinin anlaşılma biçimi olarak zihniyetler arasındaki benzerliklerin izlerini dönemin edebiyatı üzerinden sürülebilecektir.

1. Muhammed et-Trabzonî'nin İlmî Kişiliği ve Vehhâbîlik Karşıtlığındaki Yeri

et-Trabzonî el-Medenî olarak bilinen¹⁵ âlimin ismi kimi kaynaklarda Muhammed (el-) Medenî ya da Medenî Muhammed et-Trabzonî olarak yer almıştır.¹⁶ Doğum tarihi kesin ola-

Tahkik Dergisi 11/2, (2023); Yılmaz, Fidan, "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan, 1/441-457, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016).

13 Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Kalaycı, "Birgivî Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdelîler ve Etrafındaki Ulema", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII.Yüzyıl*, (2017), 431-455.

14 Yaşadığı dönemin önemli hadis âlimlerinden kabul edilen Himmatzâde Efendi, Anadolu ve Balkanlar başta olmak üzere Müslümanlar arasında eserleri ve görüşleri ile yaygın kabul görmüş bir âlimdir. *Tuhfetü'r-Ravî fi tahrir ehadisi'l-Beyzâvi ve el-Tenkîr ve'l-ifâdeh fi tahrir ehâdis hâtimat Sifr es-Sa'âde* adlı eserleri bunlardandır. Öte yandan Himmatzâde Efendi, yetiştirdiği öğrencileri ile de devlet kademesinde önemli bir konuma sahip olmuştur. III. Mustafa (1757/1774) devrinin Şeyhülislâm'ı Veliyyüddîn Efendi (ö. 1182/1768) ve muhaddis Mehmed et-Trabzonî (ö. 1200/1786) bu isimler arasında sayılabilir. Himmatzâde Efendi, Abdullâh b. Salim el-Basrî (ö. 1134/1722), Tâc el-Kalî (ö. ?), Şemseddin Muhammed el-Büdeyrî ed-Dimyâtî (ö. 1140/1727) gibi Mekke'deki Hanefî-Nakşibendî ilim halkasına mensup isimlerden icazet alarak yetişmiştir. *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müselâsât*, haz. Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed Hasenî İdrîsî Kettânî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 2/930.

15 İsmail Paşa Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsarü'l-Musannifin* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1955), 2/345.

16 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/936; Mehmed Tahir Bursa-lı, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915* (İstanbul : Meral Yayınevi, ts.), 1/156; Nihal Değer, *Muhammed Medenî'nin Musellesat Risalesinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2000); Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletun fi Beyân al-'Alfâzi'l-Lefî Yestevî

rak bilinmeyen et-Trabzonî, fakih, muhaddis ve müfessir olarak nitelenmektedir. Hakkında zaman zaman kullanılan “Şeyh” ifadesi de Süleymâniye’deki müderrislik görevinden dolayı olsa gerektir.¹⁷ Muhammed et-Trabzonî'nin kendisi hakkındaki ‘et-Trabûzânî mevlden’ ve ‘el-Konstantiniyyî terbiyeten’ ifadelerinden Trabzon’da doğduğu, İstanbul’da yetiştiği anlaşılmaktadır. Aynı eserinde geçen, ‘eş-Şâmî’ ve ‘el-Kudsî’ lafızlarından buralarda uzun süre bulunduğu anlaşılan Muhammed et-Trabzonî,¹⁸ 1188/1774 yılında Kudüs mollası olmuştur.¹⁹

Süleymâniye Medresesi’nde müderris ve muhaddis olarak görev aldığı bilinen Muhammed et-Trabzonî, bu dönemde ayrıca hafız-ı kütüblük²⁰ yapmıştır. Muhammed et-Trabzonî'nin hangi kütüphanede görev yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Süleymâniye Kütüphanesi’nde kendisi tarafından istinsah edilmiş çok sayıda eser bulunması ve 1199/1785 tarihinde kendisine ait iki yüz yirmi altı adet eseri buraya bağışlamış olduğu göz önünde bulundurulduğunda görev yerinin Süleymâniye Kütüphanesi olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Yine bir eserinde yer alan bilgiden bir dönem Bursa’da da bulunduğu bilinen Muhammed et-Trabzonî, burada kadılık ve Sultaniye Medresesi’nde mutasarrıflık (müdürlük) görevlerinde bulunmuştur.²¹

Eserlerinde yer alan görüşleri ve icazetlerine göre kendisini Hanefî fıkında yetişmiş bir muhaddis olarak tanımlayabileceğimiz Muhammed et-Trabzonî, Mekke, Medine ve Şam’da Hanefî, Şafiî ve Mâliki çevrelerin ders halkalarına da dâhil olmuştur. Hocalarından Abdullâh b. Salim el-Basrî (ö. 1134/1722), Mehmed b. Hasan Himmatzâde (ö. 1175/1761) ve Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Mâlikî (ö. 1170/1756) dikkat çeken isimlerdendir. XVIII. yüzyılın en mühim muhaddislerinden kabul edilen Abdullâh b. Salim el-Basrî'nin doğrudan öğrencisi olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Muhammed et-Trabzonî, 1170/1757 yılında Himmatzâde Efendi’den Abdullâh b. Salim el-Basrî'nin eserlerine dair icazet almıştır.²² Eserlerinde sık sık Allah tarafından bahşedilen ledünnî ilme vurgu yaptığı görülen Muhammed et-Trabzonî,²³ aynı zamanda “Kâdirî şeyhlerinden faziletli bir şeyh” olarak tanımlanmıştır.²⁴ Bu yönüyle mezhebî kimliğinden ziyade tasavvufî eğilimi ile ön plana çıkan âlim, Sü-

Fîha'l-Mufredu ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risalesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXII/ (2010), 77-110; Benli, Ali, “et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî”, *DİA* (İstanbul: TDV, 2012), 41/304-305; Benli, Ali, “Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fî Beyânî'l-Ezdâd'ı”, 31/147-172.

17 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/936.

18 et-Trabzonî, *Nazmü'd-Düreri's-Seniyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071), 27a.

19 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/979 Süreyya, burada Muhammed et-Trabzonî'nin vefat tarihini 1188/1774 sonrası olarak vermektedir. Ancak âlimin 1194/1780 yılında tamamladığı Cem'u'l-Fusûl ve'l-fevâid fî tarihi Beyt'il-Haram adlı, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu No: 1050'deki mecmuada 1b-78a' da kayıtlı eseri göz önünde bulundurulduğunda, vefat tarihinin 1200/1786 olarak kabul edilmesi daha makuldür.

20 Günümüzdeki kütüphane memurluğu görevine denk gelmektedir.

21 et-Trabzonî, *Tertîbu Evâli Âyâtî'l-Kur'ân alâ Hurûfî'l-Hicâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a.

22 et-Trabzonî, *İcâzet* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1070), 97b.

23 Muhammed et-Trabzonî, *Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid fî Târîhi Beyti'l-Harâm* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050), 78a; Muhammed et-Trabzonî, *'Ucâletu'z-Zâd fî Şerhi Zuhri'l-Me'âd fî Mu'âradati Bânet Su'âd* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050), 79b, 256a.

24 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156.

yûtî (ö. 911/1505)²⁵, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605),²⁶ İbrâhîm el-Lekânî (ö. 1041/1632)²⁷, Ahmed el-Hamevî (ö. 1098/1687)²⁸ gibi pek çok âlimin görüşlerinden faydalanmıştır.²⁹ Ayrıca Hadis, Tefsir, Akaid, Fırak, Tarih, Coğrafya, Tıp, Eczacılık, Biyoloji ve Arap Dili hakkında çok sayıda eser kaleme almıştır.³⁰

Muhammed et-Trabzonî, İbn Abdülvehhâb'a karşı bir dizi reddiye kaleme almıştır. O da Vehhâbîliğin erken dönemlerinde yazılan reddiyelerde sıkça karşılaşıldığı gibi İbn Abdülvehhâb'ı 'Şeyh Necdî' olarak anmaktadır.³¹ Muhammed et-Trabzonî'nin reddiyelerinin yazılış tarihlerine bakıldığında Vehhâbî hareketin oldukça erken bir döneminde kaleme alındıkları görülmektedir. Reddiyeleri 1168-1170/1754-1756 yılları arasında yazılmıştır. Bu tarih aralığı zamansal olarak Vehhâbî hareketin yankılarının Mekke ve Medine'ye ulaştığı dönemleri işaret etmektedir. Muhammed et-Trabzonî'nin icazetnamesinden hareketle 1171/1757 tarihinde İstanbul'da olduğu dikkate alınacak olursa Vehhâbî davetin ilk yıllarında Medine'de bulunduğu söylenebilir.

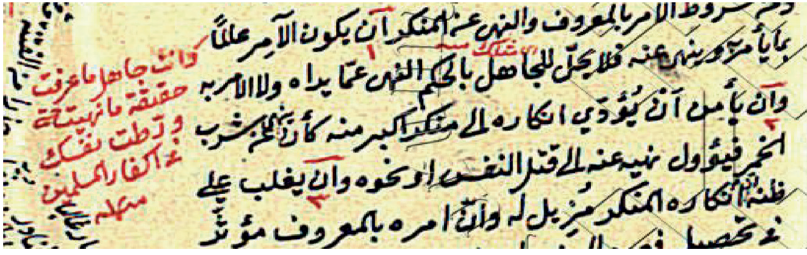
Muhammed et-Trabzonî, "büyük bir fesada dair bazı meseleler" olarak nitelendirdiği Şeyh Necdî'nin görüşleri hakkında toplamda üç risale altında toplanabilecek, irili ufaklı birçok metin kaleme almıştır. Bunlardan "sapkın ve yoldan çıkmış bir topluluk" olarak nitelendirdiği Vehhâbîler'den ve Şeyh Necdî olarak andığı İbn Abdülvehhâb'dan bahsettiği risalesi *Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli'l Hevâ* olarak bilinmektedir.³² Onun 1170/1756-1187/1773 yılları arasında yazdığı, toplamda dokuz risale ve elli varaktan oluşmaktadır. Bu sebeple söz konusu risale Vehhâbî doktrin açısından önemli meselelerin ele alındığı bir mecmua hüviyetindedir. Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbî görüşler hakkındaki düşüncelerini bir bütün olarak ele almakta fayda vardır.

2. Risâle fî 'Ademi Tekfirî'l-Mü'minîn İsimli Risalesinde Vehhâbîlik

Mecmuanın içerisinde yer alan *Risâle Tarîku'l-İhtisâb ve'n-Nasîha*³³ isimli risale Müslü-

- 25 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimi.
- 26 Ebü'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605): Hanefî fakihî, muhad-dis, müfessir ve kıraat âlimi.
- 27 Ebü İshâk (Ebü'l-İmdâd) Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî (ö. 1041/1632), Cevhere-tü't-tevhîd adlı manzum akaid risâlesiyle tanınan Mâlikî âlimi. Ezher müderrislerinden olup sûfi temayülü ile bilinmektedir.
- 28 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî (ö. 1098/1687), Hanefî fakihî. İbrâhîm el-Lekânî'nin öğrencisidir.
- 29 et-Trabzonî, *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050), 1b.
- 30 Bağdadi, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2/345; Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 85-95; Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", 149-151.
- 31 "Şeyh Necdî" kullanımları içi bk. (BOA), *Cevdet Dahiliye (C.DH)*, 212-10560; Abdurrahman b. Muhammed İbn Afâlik, *Risâle erselehâ ileyhî 'Osmân İbn Mu'ammer* (Berlin Kütüphanesi, Arabische Sammelhandschrift, PPN768192455), 36b-76a; Abdülvehhâb b. Ahmedî el-Berekât el-Şafiî el-Ezherî et-Tandatâvî, *Reddü'd-Dalâle ve Kamî'l-Cehâle* (Princeton University, Islamic Manuscripts, Garrett no:3788Y), 16b-21a.
- 32 et-Trabzonî, *Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11); Reddiyede, herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Ancak bazı araştırmacılar tarafından, risalenin başlığı *Sârimü'l-vâridât (fî'r-Reddi alâ ehli Hevâ)* olarak kaydedilmiştir. Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 90; Benli, Ali, "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî", 41/305; Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı", 151.
- 33 et-Trabzonî, *Risâle Tarîku'l-İhtisâb ve'n-Nasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 170b.

manların tekfir edilmesi bakımından İbrâhim el-Lekânî'nin *Cevheretü't-Tevhîd*'indeki bazı beyitlerin Muhammed et-Trabzonî tarafından yapılan şerhidir. Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker'in manasını el-Lekânî'nin kasidesinden aktardığı dizelerle açıklayan Muhammed et-Trabzonî'nin risalenin kenarına düştüğü not oldukça ilgi çekicidir. Muhammed et-Trabzonî emr-i bi'l-ma'rûf adına Müslümanların tekfir edilmesini eleştirerek şunları kaydeder: “Sen bunun mahiyetini bilmeyen bir cahilsin ve Müslümanları tekfir ederek kendini bir çıkmaza sokmuş oldun.” Muhammed et-Trabzonî, ilk dönem reddiyelerde kullanılan Şeyh Necdî ifadesi ve İbn Abdülvehhâb'ın “ne dediğini bilmeyen bir cahil” olarak nitelendirilmesi gibi ortak söylemlerle uyumlu bir dil kullanmıştır. Yine risalenin kenarında yer alan, “asrımızda ortaya çıkan bu fesadı reddetmek hepimizin ortak sorumluluğudur” ifadeleri ile İbn Abdülvehhâb'ın görüşleri ve destekleyicilerinin kastedildiği açıktır.³⁴

Resim 1: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 170b.

Üç bölüm halinde kaleme alınan *es-Sârimü'l-Meslûl li-men Tasaddâ bi-Cehlihî Kassa Ahkâmî'r-Resûl*'ün³⁵ içeriği şu şekildedir:

- *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Huhân ve mâ Yelihâ min er-Resâil*'in³⁶ fereâğ kaydına göre risale 1170/1756 yılı reb'ü'l-evvel ayı ortalarında yazılmıştır. Devamında ele alınan meseleler Vehhâbî görüşlere itiraz mahiyetindedir. Ardından *Faslun fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn*³⁷ adlı risaleye yer verilmiştir. Tekfir konulu risale 1187/1773 yılında *Risale Duhân*'ın üçüncü bölümü olarak kayda geçirilmiştir. Risalede tekfirin ne denli büyük bir mesele olduğu izah edilmekte ve Müslüman olduğunu dile getiren bir kimsenin tekfir edilmesinin yanlışlığı üzerinde durulmaktadır. Mehmet el-Medenî, el-Hamevî'den (ö. 1098/1687) yaptığı alıntılarla netleştirmeye çalıştığı görüşlerinde Müslüman gelenekte tekfirin doğru kabul edilmediği ve Müslümanların yalnızca Hâricîler tarafından tekfir edildiğinin altı çizilmiştir. Bu vurgunun erken tarihli reddiyelerde Vehhâbîlik-Hâricîlik benzerliğinin henüz gündeme getirilmediği bir zaman diliminde yapılmış olması dikkat çekicidir. Öte yandan Muhammed et-Trabzonî'nin tekfir konusunun mezhepler arasında yaygın olduğu ancak fukahânın keliminde buna yer olmadığı vurgusu önemli görünmektedir. O, mezhep mensuplarının müctehid olmadığını ancak fukahânın müctehidlik vasfına sahip olduğunu belirterek İbn

34 et-Trabzonî, *Risâle Tarîku'l-İhtisâb ve'n-Nasîha* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 170b.

35 et-Trabzonî, *es-Sârimü'l-Meslûl li-men Tasaddâ bi-Cehlihî Kassa Ahkâmî'r-Resûl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 174a-176a.

36 et-Trabzonî, *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân ve Mâ Yelihâ min er-Resâil* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 173b-204a.

37 et-Trabzonî, *Faslun fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn* 1187/1773 (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 168a-170a.

Abdülvehhâb'ın müctehid olmadığını ima etmektedir.³⁸

Yazım tarihine bakıldığında Muhammed et-Trabzonî'nin bu risalesini İstanbul'da iken kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Risale dönemin İstanbul'unda tartışılmakta olan 'evlere sarımsak asmanın nazara karşı koruduğu' hakkındaki görüşler ile başlamaktadır. Üç bölüm halinde meseleyi ele alan Muhammed et-Trabzonî birinci kısımda konu hakkındaki tartışmalara, ardından 'konuya dair fukahânın görüşlerine yer vermekte ve son bölümde 'kulaktan dolma bilgilerle Müslümanların tekfir edilemeyeceği' hususu üzerinde durmaktadır. Muhammed et-Trabzonî'nin risalesinin üçüncü bölümü *Faslü's-Sâlis fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn bimâ Yensah fi Havâtiri'l-Kassâs* başlığı ile kaleme alınmıştır. Bu başlık esasında risalenin bir kısmını oluşturmasına karşın *Risâle fi 'Ademi Tekfiri'l-Mü'minîn* adlı risaleyle karıştırdığı anlaşılmaktadır.³⁹

Muhammed et-Trabzonî, *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân* adlı risalesini Vehhâbiler tarafından da haram kabul edilen tütün-sigara-kahve-nargile vb. maddelerin tüketilmesinin hükmü ile alakalı kendisine yöneltilen sorulara cevaben kaleme aldığını belirtmektedir. Ancak kimlerin haramlığını dile getirdiği noktasında Vehhâbîlere değinilmemiştir. Konunun girişindeki "Günümüzde tartışılan bu konu hakkında tarafıma çok sayıda soru ulaştı." şeklindeki kapalı ifadesi görüşün aidiyetini ya da soru soranların kimliğini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak risalenin 1170/1756 yılında kaleme alınması, bu meseleyi yeniden gündeme getiren Vehhâbîleri akıllara getirmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi bu dönemde Medine'de olması muhtemel olan Muhammed et-Trabzonî, Müslüman toplumda öteden beri tartışılan bu mevzunun Vehhâbîler tarafından yeniden gündeme getirilmesi ile oluşan ihtiyaca binaen risalesini kaleme almış görünmektedir.

Risalede haşhaş, seykürân⁴⁰ ve kahve gibi bitkilerin tüketilmesi hakkındaki hükümler de bildirilmiştir. Haşhaş ve seykürân gibi insanın mizacı üzerinde etkileri olduğu kanıtlanmış maddelerin zararlarından dolayı tüketilmemesini öneren Muhammed et-Trabzonî, görüşlerini ekseri Ali el-Kârî ve Afif el-Mekkî el-Hanefî'ye (ö. 1102/1690)⁴¹ atıflarla temellendirmiştir. Bu maddelerin tüketimini tıbbî açıdan da ele alan Muhammed et-Trabzonî, risalesinin sonucunda tütün ve türevlerinin tüketilmesinin haram olduğuna dair bir hüküm bulunmadığını belirtmiş; ancak nihayetinde haram olmamakla birlikte zararlı olduğu ve ulû'l-emr tarafından yasaklandığı için tüketilmemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.⁴² Devamında yine Vehhâbîler tarafından ortaya atılan ölülerin ardından Fâtîha okunmasının hükmü tartışmasına geçmiştir.

Muhammed et-Trabzonî peygamberlerin, evliyanın ya da herhangi bir kimsenin ruhu için Fâtîha okumanın şirk olduğuna dair dile getirilen görüşe *Risale fi Reddi men Kâle: "İhdâ'u'l-Fâtîha li-Rûhi Fulânn fe-kad Eşreke"*⁴³ adlı risalesinde karşı çıkarak, bunun Ehl-i sünnet

38 et-Trabzonî, *Faslün fi 'Ademi İkfâri'l-Müslimîn* 1187/1773 (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 168b.

39 Bağdadi, *Hediyetü'l-Ârifin*, 2/345; Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 90.

40 Akdeniz havzasında yetişen, anestezik (uyuşturucu) ve sedatif (rahatlatıcı) etkiye sahip bir bitki türü.

41 Mekke Müftüsü, Abdullah b. Hasan el' Afif el-Mekkî el-Kâzerûnî (ö. 1102/1690).

42 et-Trabzonî, *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 177b-195b.

43 et-Trabzonî, *Risâle fi Reddi men Kâle: "İhdâ'u'l-Fâtîha li-Rûhi Fulânn fe Kad Eşreke"* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 195b-197a.

ve'l-cemaate tamamen aykırı bir düşünce olduğunu savunmuştur.⁴⁴ Ardından onun, Sârimü'l-Vârid ât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ olarak adlandırılan risalesi yer alır.⁴⁵

3. Sârimü'l-Vâridât fî'r-Reddi alâ Ehli Hevâ'nın Ardından İstinsah Ettiği Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl İsimli Risalede Vehhâbîlik

Muhammed et-Trabzonî'nin Vehhâbî görüşler hakkında kayda geçirdiği arka arkaya risalelerden üçüncüsünün tam ismi *Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarrufli-Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme ba'de'l-İntikâl*'dir.⁴⁶ Kimi çalışmalarda eser Muhammed et-Trabzonî'ye ait gösterilse de⁴⁷; eserin yazarı Hanefî fakih Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'dir (ö. 1098/1687).⁴⁸ Eserin girişinde Vezir Abdurrahmân Paşa'nın huzurunda toplanan bir mecliste evliyanın kerametinin ve tasarrufunun öldükten sonra da devam edip etmediği hakkındaki sorulara cevaben kaleme alındığı bilgisi yer almaktadır. Abdurrahmân Paşa 1087-1091/1676-1680 yılları arasında Mısır valiliği yapmış bir Osmanlı Paşasıdır. Kaldı ki Muhammed et-Trabzonî risalenin girişinde eserin el-Hamevî'ye ait olduğunu beyan etmektedir.⁴⁹ Öte yandan onun Şeyh Necdî'ye karşı yazdığı reddiyenin devamında bu esere yer vermesi Vehhâbîlerin yeniden gündeme taşıdıkları tartışma konularını ortaya koyması bakımından mühimdir. Reddiesinin hemen ardından el-Hamevî'nin *Nefehâtü'l-Kurab*'ını istinsah etmesi kendisinin de bu görüşü savunduğunun açık bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Bu sayede Muhammed et-Trabzonî Vehhâbî doktrin içerisinde geniş yer bulan ve doğrudan şirk olarak kabul edilen bu meselede evliyanın kerametini kabul etmekte ve ruhlarla tevessül-istiğasenin mümkün olduğunu savunmuş olmaktadır. Bu bağlamda Muhammed et-Trabzonî tarafından istinsah edilen *Nefehâtü'l-Kurab*'ı mühim kılan temel etken risalenin konusu olan ve Vehhâbî doktrinini temellerini oluşturan evliyanın kerametleri ve ruhlarla tevessül tartışmalarının Vehhâbî davet öncesinde de toplumsal hafızada önemli bir karşılığının olduğunu ortaya koymasıdır.

4. Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Risalelerinde Öne Çıkan Unsurlar

Muhammed et-Trabzonî'nin risalelerini İbn Abdülvehhâb'ın henüz şöhret kazanmadığı, fikirlerinin toplumsal karşılığının oluşmadığı ve etki gücünün Necid bölgesi dışına yayılmadığı bir dönemde Hanefî bir Türk âlim tarafından Arap dilinin inceliklerine hâkim bir şekilde yazılmış olması son derece önemlidir. Zira kimi çağdaş çalışmalarda Hicaz coğrafyasının periferisinde yer aldıkları gerekçesiyle Vehhâbîlikle fikrî mücadele noktasında Hanefî ule-

44 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 195b.

45 Risalenin girişinde herhangi bir başlık bulunmama ile birlikte; risale kimi kaynaklarda bu başlık ile anılmaktadır. Doğrudan İbn Abdülvehhâb'a yazılmış olması ve risalenin içeriğinden hareketle başlıklandırmanın bu hali ile kullanılması daha uygun görünmektedir. Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî", 90; Benli, "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî", 41/305.

46 et-Trabzonî, *Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 206b-211b.

47 Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî", 91; Benli, "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî", 41/305.

48 Risale Said Abdülfettah tarafından yayımlanmıştır. *Resâilu Sûfiyye Mahtûta*, thk. Abdülfettah, Said (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 229-277.

49 Seyyid Hamevî, *Nefehâtü'l-Kurab ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâ'illâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 206b.

manın yetersiz kaldığı iddiaları yer almaktadır.⁵⁰ 1170/1756 gibi Vehhâbî hareket açısından oldukça erken sayılabilecek bir dönemde hareketin siyasî önderinin halen Muhammed b. Suud (1744-1765) olduğu ve fikirlerin etki alanının yerel kabilelerle sınırlı olduğu yıllarda reddiyesini kaleme almış olması Muhammed et-Trabzonî'yi ve risalesini öne çıkaran mühim bir noktadır.

Muhammed et-Trabzonî *Sârimü'l-Vâridât*'ında dört konuyu ele almaktadır. Ruhlar için kıraat, amelin sevabının başkasına bağışlanması, Hz. Peygamber'e rahmet dilemek ve kullanın fiilleri bağlamında husûn-kubûh meseleleridir. Bu konular Vehhâbîlere yazılan reddiyeler içerisinde değerlendirilen meseleler bakımından spesifik sayılabilecek niteliktedir. Risale bazı bölümleriyle diğer reddiyelerden daha kelâmî içeriklidir.⁵¹ Muhammed et-Trabzonî *Sârimü'l-Vâridât*'ında ele aldığı dört Vehhâbî görüşten "el-vâridetü" olarak bahsetmektedir. Bu ifadesinden kendisine ulaşan herhangi bir davet olmadığı yahut Vehhâbî fikirleri benimsemiş bir kimse ile tartışmaya girmediği, risalesinin içeriğini şekillendiren tartışmalardan dolayı olarak haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Onun Vehhâbî dâiler ya da hac yapmak üzere Hicaz bölgesine gelen Necid bölgesinden kimseler aracılığıyla Vehhâbîlerin gündeme getirdiği tartışmalardan haberdar olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan Muhammed et-Trabzonî'nin tercih ettiği başlık ile literatüre ve Arap Diline hâkimiyetini yansıtmış görünmektedir. Onun pek çok alana dair kayda geçirdiği eserlerinde İbn Kayyim el-Cevziyye gibi Hanbelî ulemanın önde gelen isimlerinin görüşlerinden de haberdar olduğu anlaşılmaktadır.⁵² Ayrıca Muhammed et-Trabzonî'nin reddiyesinin başlığını İbn Teymiyye'nin eserine nazire olarak seçtiği söylenebilir. Nitekim risalesi İbn Teymiyye'nin eserine yakın bir isim taşımaktadır.⁵³

Muhammed et-Trabzonî reddiyesinin sonlarında metnini "ucâle" (عَجَالَة) olarak nitelendirmektedir. Muhtemelen o, Müslümanların tekfiri konusunda şirk olarak nitelendirilen meseleleri duyduğunda hiddetlenmiş, konu hakkındaki görüşlerini ve geleneğinin yaklaşımını dile getirme ihtiyacı hissetmiştir. Hiddetinin boyutu reddiyesindeki ifadelerinden anlaşılabilen Muhammed et-Trabzonî'nin değerlendirmede bulunduğu meseleler hakkındaki akli ve nakli delilleri dinî ilimlere hâkimiyetinin bir göstergesidir. Söz gelimi o, başkasının ruhu için Fâtiha sûresinin okunması yahut sadaka verilmesi gibi amellerin şirk olduğu görüşü hakkında şunları kaydeder: "Falanın ruhu için okumak/vermek' ifadesi şirk değildir. Zira bu ifade 'falanın ruhuna bağışlamak' anlamında kullanılmaktadır. Muzâfın bu şekilde hazfi Arapların arasında yaygın bir kullanımdır."⁵⁴ Ardından Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve bir kişinin annesinin vefatının ardından yapabileceği en faziletli şeyin ne olduğu sorusuna "su dağıtmadır." hadisini detayları ile zikreden Muhammed et-Trabzonî'nin

50 Bazı çağdaş araştırmalarda Vehhâbî görüşlerle mücadelede Türkler tarafından yazılmış reddiye bulunmadığı ifade edilmektedir. 1732-1818 yılları arasında Muhammed et-Trabzonî ile birlikte tespit edebildiğimiz sekiz reddiyesinin varlığı bu görüşün gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Bk. Hamâdî er-Rudeysi, Nüveyre, Esmâ, *er-Red Ale'l-Vehhâbiyye i'l-Karni't-Tâsi' Aşer -Nusûsü'l-Garbi'l-İslâmi Nümûzecen* (Beyrut: Darü't-Talia, 2008), 28.

51 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 201a-204a.

52 et-Trabzonî, *Ruseyiletün fi Savmi' Âşûrâ*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 71a.

53 İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhâlim, *es-Sârimü'l-Meslûl alâ Şatimi'r-Resûl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978).

54 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 197a-b.

muhaddis kimliği ve ilmî derinliği kendisini göstermektedir.⁵⁵ Rivayetin bütün metinlerini zikrettikten sonra Ebû Dâvûd'un kaydettiği metni tercih ettiğini, bu tercihinin sebebinin de Hâkim tarafından sahih kabul edilmesi olduğunu belirtir. Şeriatın taşıyıcıları olarak nitelendirildiği muhaddislerden gelen rivayetlerle Hz. Peygamber'e rahmet dilemek, kıraatin-amelin sevabını peygambere bağışlamak, başkası adına hac yapmak gibi meseleleri tartışan Muhammed et-Trabzonî Şeyh Necdî'ye şöyle seslenir: “Şimdi söyle bakalım bu muhaddisler de mi müşriktir? Evet dersen halis Müslümanlar hakkında müşrik dediğin için sen de müşriksin. Onlar bize şeriatı taşıyanlardır. Hayır dersen sen tam bir müfterisin. Senin özelliğin de budur işte.”⁵⁶

Sârimü'l-Vâridât'ın yer aldığı toplamda elli varaktan oluşan mecmua içerisinde ele alınan konular bir bütün halinde değerlendirildiğinde Kadızâdeli ulemadan beri Osmanlı toplumunda tartışılabilen mevzuların önemli bir kısmına yer verildiği görülmektedir. Mecmua da sigara, haşhaş, seyküran gibi maddelerin dinen hükmü, Müslüman olduğunu ifade eden kimselerin tekfir edilmesi, evliya- salihlere teberrük etmenin hükmü ve ruhlarla tevessül gibi konulara yer verilmiştir. Ancak Muhammed et-Trabzonî raks ve deveran, ebeveyn-i Resûl'ün imanı, iman-ı ye's, Hızır'ın hayatta olup olmadığı, vahdet-i vücud tartışması, kandil gecelerinde cemaatle namaz kılınmasının hükmü gibi Kadızâdeliler tarafından gündeme taşınan hararetli tartışma konularına değinmemiştir. Bu durum Vehhâbî fikirler ile Kadızâdeliler tarafından toplumsal bölünmeye neden olan mevzular arasındaki ortaklığı ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Zira Vehhâbî hareketten yüz yıl kadar önce ortaya çıkmış ve toplumda kadılar ve sufiler çatışmasına dönüşen çekişmelerin fitilini ateşlemiş grupların devletten tasfiye edilerek sürgüne gönderilmesi ile bir anda tartışmaların yok olması hayatın doğal akışına ters görünmektedir. Nitekim Muhammed b. Abdülvehhâb'ın ilim yolculukları ve irtibatla olduğu isimlerin Kadızâdeli ulema ile bağlantısı Vehhâbiliğin bir anda otaya çıkmadığının bilakis tarihin belli dönemlerinde uygun zemin ve toplumsal desteğin olması halinde kendisini gösteren bir zihniyet yapısı olduğunun göstergelerindedir. Öte yandan Muhammed et-Trabzonî'nin XVIII. yüzyıl Hicaz ilim halkasında yer alan ve Vehhâbilik karşıtı olan muhaddis çevrelerde sıklıkla rastlandığı şekilde Birgivi Mehmet Efendi'nin *Tarîkatü'l-Muhammediyye*'sine ve yine Vehhâbîlerin küfre düşmekle itham ettiği Busûrî'nin *Kaside-i Bürde*'sine yazdığı şerhlerin varlığı⁵⁷ onun yaşadığı dönemin en ciddi dinî ve toplumsal sorunu olan Vehhâbilik karşıtı duruşunun göstergesi olarak yorumlanmalıdır.⁵⁸

Muhammed et-Trabzonî'nin hızlıca kaleme aldığı dile getirdiği *Sârimü'l-Vâridât*'ında üzeri kırmızı mürekkep ile çizilmiş bölümler dikkat çekicidir. Bu bölümler polemik türü bir metinde dilin ne derece keskinleşebileceğinin ve sertleşebileceğinin orijinal örneklerindedir. Nitekim yazılanların üzeri tamamen kapatılmadığından risaleyi okuyan bir kişinin yazarın ne derece öfkelenildiğini görmesi mümkündür.⁵⁹ İlgili kısımların kim tarafından çi-

55 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, nşr. Yasir Hasan vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013), 41 “Kitâbu'z-Zekât”.

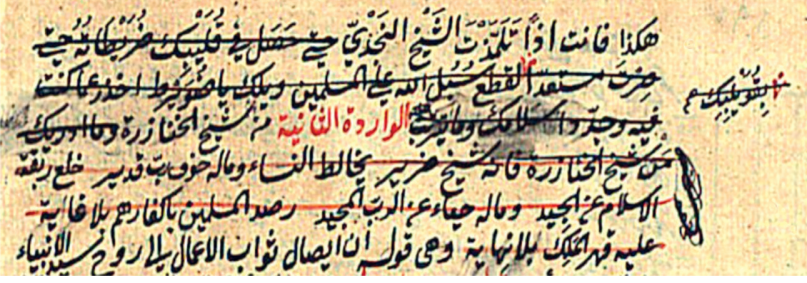
56 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 197b.

57 Ayrıntılı bilgi için bk: <https://www.sauress.com/alhayat/55188> (Erişim 13.08.20224)

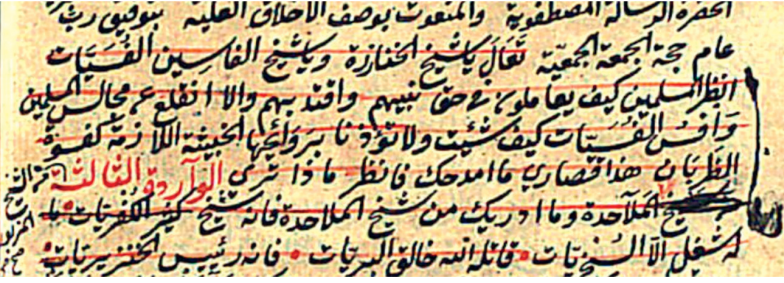
58 XVIII. yüzyıldaki fikrî bunalımlar, tartışma konuları ve Hicaz ilim zinciri halkaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Ebru, Koçak, *Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1723-1818)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2022).

59 et-Trabzonî, *Sârimü'l-vâridât* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11), 203a, 201a, 198a.

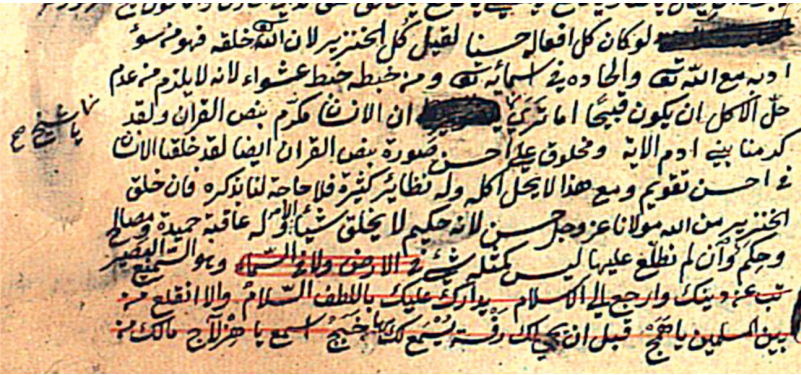
zildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Muhammed et-Trabzonî'nin hiddetli bir şekilde kaleme aldığı risalesini tekrar gözden geçirdiğinde kullandığı ifadelerin ilmi yönüne gölge düşüreceğini düşünmesi üzerine bizzat kendisi tarafından çizilmiş olması muhtemel görünmektedir. Zira çizilen bölümlerde kullanılan mürekkep türü, Muhammed et-Trabzonî'nin başlıklarda kullandığı mürekkep ile örtüşmektedir.

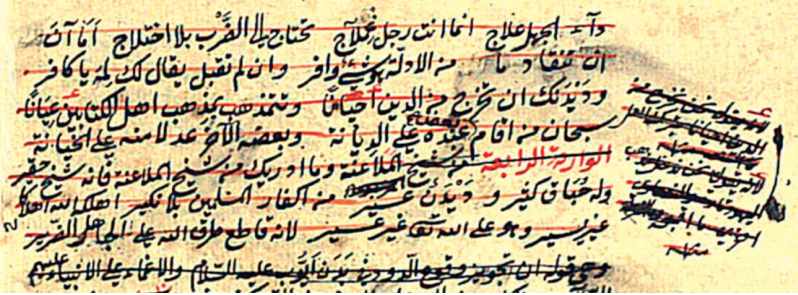
Resim 4: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 198a

Resim 5: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 201a

Resim 6: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 202b

Resim 7: Süleymâniye Koleksiyonu, 1041 vr. 203a

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî'nin yaşadığı XVIII. ve XIX. asırlar Osmanlı toplumunun fikrî ve siyasî olarak oldukça hareketli bir dönemine denk gelmektedir. Bir yandan yaşanan askerî zorluklar diğer yandan ise Vehhâbîlik gibi din-kültür ve mezhep düzleminde yaşanan hareketlilikler döneme damgasını vurmuştur. Muhammed et-Trabzonî'nin reddiyesini yazıma amacı ve yazım tarihi Vehhâbî fikirlerin ulema nezdinde kolektif bir bilinç oluşturduğu ve bu doğrultuda dinî değerlerin korunması gayesinin misyon edinildiği ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar Osmanlı Devleti'nin Vehhâbîlerle mücadelesinin dönemin Mısır Valisi Ali Paşa (ö. 1265/1849) ile yapılan yirmi küsur resmi yazışma ve tenkilden ibaret görülmesinin tarihsel gerçeklerle örtüşmediğini göstermektedir.

Muhammed et-Trabzonî kendisi gibi Vehhâbî fikirlere karşı reddiye kaleme almış olan Himmatzâde Efendi'nin öğrencisidir. Başka bir deyişle o, Hanefî-Nakşî çizgide yetişmiş bir hocanın öğrencisi olarak Mekke ulema zincirine bağlanmaktadır. Dolayısıyla Muhammed et-Trabzonî istinsah ya da telif yoluyla görüşlerini beyan ettiği tartışmaların tespiti bu zincirin birikimi ile dinî ve toplumsal meselelere yaklaşımını ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir. Hanefî bir âlim tarafından çok erken bir dönemde yazılmış olmasına rağmen reddiyenin yaygınlaşmamış olması şaşırtıcıdır. Bu durum Muhammed et-Trabzonî'nin kütüphane memuru olduğu için hak ettiği ilmî değeri görememesi olarak açıklanabilir mi bilinmez.

Arap diline ve dinî ilimlere olan hakimiyetini ortaya koymaya çalıştığımız Muhammed et-Trabzonî'nin risaleleri dönemin fikri buhranları ve Vehhâbîlik-Kadızzâdelilik arasındaki tartışma konularının benzerliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Muhammed et-Trabzonî'nin tekfirci ve ötekileştirici söylemlere dönük eleştirilerinin kendi döneminin edebî literatürü ile bütünlük içerisinde analiz edilmesi dönemin fikrî buhranlarına ışık tutmamıza yardımcı olmuştur. Muhammed et-Trabzonî'nin mecmuasında yer verdiği bilhassa Akdağlı Mustafa b. Ali Ali el-Amâsî (ö. 1168/1755 sonrası) tarafından yazılan tütün vb. maddelerin dinî hükmü konusundaki risalesine reddiye mahiyetinde yazdığı şerh ve el-Hamevî'nin evliyanın kerametleri hakkındaki risalesine yer vermiş olması tarihin belli dönemlerinde yaşanan toplumsal kutuplaşmanın Vehhâbî hareket ile farklı bir zaman ve zeminde yeniden gündeme getirildiğini göstermektedir. Dönemin sosyal, siyasî ve fikrî yapısının detaylarının bütüncül bir yaklaşımla belirlenebilmesi Vehhâbî hareketten kısa bir süre önce İstanbul, Mısır ve Şam bölgelerinde etkinliği görülen Kadızzâdelî fikirler ile Veh-

hâbîlik arasındaki kesişmelerin tespitine imkân sunmuştur. Bu sayede İstanbul'u bir dönem etkisi altına alan zihniyetin merkezî otoritenin nispeten zayıf olduğu Necid coğrafyasında yeniden alevlendiği anlaşılmıştır. Ancak Muhammed et-Trabzonî'nin Kadızâdeliler döneminde hararetle tartışılan Kızılbaşlık, raks ve deveran, ebeveyn-i Resûl'ün imanı, zındıklık, vaḥdet-i vücūd, Firavun'un imanı gibi tartışmalara girmediğini belirtmek gerekir. Buradan hareketle Muhammed et-Trabzonî'nin muhatap aldığı kesimin Kadızâdeliler'den ziyade kendi döneminin güncel sorunu konumundaki Vehhâbîler olduğunu belirlememiz mümkün hale gelmiştir.

Muhammed et-Trabzonî'nin hakkında müstakil risale yazdığı veya fetvaları vasıtasıyla görüş beyan ettiği konular kendi döneminde toplumsal karşılığı olan ve zihinleri fazlasıyla meşgul eden hususlardı. Nitekim bu hususların pek çoğunun kendisinden önceki asırlarda da Osmanlı toplumunda tartışılmış konular olması Vehhâbîlerin dinî söylem ve yaklaşım tarzlarının örtüştüğü zihniyet yapılarının daha net anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Nitekim bize göre Vehhâbîlik mezhebî aidiyetten bağımsız olarak tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkan gelenekçi-zâhirî zihniyetin farklı bir yansımasıdır.

Kaynakça | References

Asımı, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. *ed-Dürerü's-Seniyye fi'l-Ecvibeti'n-Necdiyye*. Riyad: y.y, 3. Basım, 1996.

Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyânî'l-Ezdâd'ı". *Eskiyesi* 31 (2015), 147-172.

Benli, Ali. "et-Trabzonî, Muhammed el-Medenî". *DİA*. 41/304-305. İstanbul: TDV, 2012.

Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsarü'l-Musannifin*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1955.

Bağdadî, Muhammed Saîd b Seyyid Abdülganî Ravi. *Târîhu'l-Üseri'l-İlmiyye fî Bağdâd*. thk. İmad Abdüsselam Rauf. Bağdad: Dârü's-Şuuni's-Sekafiyeti'l-Amme, 1997.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Durkheim, Emile. *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press, 1960.

Ebü'd-Diyâf, Ebü'l-Abbas Ahmed b Ebi'd İbn. İthafu Ehli'z-Zamân bi-Ahbâri Mülûki Tûnis ve Ahdi'l-Emân. Tunus: eş-Şeriketü't-Tunisiyye, 1963.

Gür, Süleyman- Karaca, Ahmet (ed.). *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Hamevî, Seyyid. *Nefehâtü'l-Kurâb ve'l-İttisâl bi-İsbâti't-Tasarruf li-Evliyâ'llâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041.

Hamevî, Seyyid. *Resâilu Sûfiyye Mahtûta*. thk. Abdülfettah, Said. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Himmatzâde, Efendi. *Kavlü's-sedîd fî Cevâzi't-Taklîd*. Sarayova-Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Mahtûtât, 8/3505.

İbn Abdülvehhab en-Necdî, Muhammed. *Müellefâtü's-Şeyhi'l-İmam Muhammed b. Abdülvehhâb: er-Resâilü's-Şahsiyye*. thk. Abdülazîz Rumi, Seyyid Hicab, Muhammed Baltacı. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, t.y.

İbn Bişr, Osman en-Necdî. *Urvânü'l-Mecd fî Târîhi Necd*. thk. Abdurrahman b. Abdüllatîf b. Abdullah Âlû's-Şeyh. 2 Cilt. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 1982.

Kalaycı, Mehmet. "Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulema". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*, 431-455.

Karaağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfaz-ı Küfre Dair İki Risale". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1/459-466. İstanbul: Değişim Yayınları, ts..

Kettânî, Muhammed Abdülhay b Abdilkebir b Muhammed Hasenî İdrîsî. *Fihri'sü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müsellesât: el-Fehâris*. 3 Cilt. Beyrut: Dâ-rü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

Koçak, Ebru. *Osmanlılar Döneminde Vehhâbiliğe Yazılan Reddiyeler ve Analizi (1723-1818)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2022.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Cem'u'l-Fusûl ve'l-Fevâid fi Târîhi Beyti'l-Harâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *es-Sârimü'l-Meslûl li-men Tasaddâ bi-cehlihî Kassa Ahkâmî'r-Resûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 174a-176a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Faslün fi 'Ademi İfkârî'l-Müslimîn 1187/1773*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 176b-177a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *İcâzet*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1070.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Nazmü'd-Düreri's-Seniyye fi Sîreti Hayri'l-Beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Nefehâtü'l-Kurâb ve'l-İttisâl bi-İsbâtî't-Tasarraf li-Evliyâ'il-lâhi ve'l-Kerâme Ba'de'l-İntikâl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11, 206b-211b.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle fi 'ademi Tekfiri'l-Mü'minîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 167b-211b.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle fi Beyâni Hükmi'd-Duhân ve Mâ Yelîhâ min er-Resâil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 173b-204a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle fi Reddi men Kâle: "İhdâ'u'l-Fâtîha li-Rûhi Fulânın fe Kad Eşreke"*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 195b-197a.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Risâle Tarîki'l-İhtisâb ve'n-Nasîha*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041, 170b.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Sârimü'l-Vâridât fi'r-Reddi alâ Ehli Hevâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/11, 17.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *Tertîbu Evâli Âyâtî'l-Kur'ân alâ Hurûfi'l-Hicâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389.

Medenî, Muhamed et-Trabzonî. *'Ucâletu'z-Zâd fi Şerhi Zuhri'l-Me'âd fi Mu'âradati Bânet Su'âd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1050.

Montagne, Robert. *Çöl Medeniyeti*. çev. Avni Yakalıoğlu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.

Öztürk, Eyüp. "Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Rudeysî, Hamâdî, Nüveyre, Esmâ. *er-Red Ale'l-Vehhâbiyye i'l-Karni't-Tâsi' Aşer -Nusû-sü'l-Garbi'l-İslami Nümûzecen*. Beyrut: Darü't-Talia, 2008.

Saylan, Şenol-Saylan, Betül (ed.). *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Saylan, Şenol. "Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-'Umyi İlâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkîk)". *Tahkik Dergisi* 11/2, (2023).

Seyyidoğlu, Mahmud. "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî". çev. Ömer Faruk Tokat. *Rıhla Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184.

Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Rusey-yiletun fî Beyânî'l-Alfâzî'l-Letî Yestevî Fîha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzek-ker ve'l-Muennes İsimli Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Tandatâvî, Abdülvehhâb b. Ahmedî el-Berekât el-Şafi'î el-Ezherî et-. *Reddû'd-Dalâle ve Kam'î'l-Cehâle*. Princeton University, Islamic Manuscripts, Garrett no:3788Y, 16b-21a.

Temîmî, Ebü'l-Fidâ İsmail s Muhammed. *el-Minahü'l-İlâhiyye fî Tamsi'd-Dalâleti'l-Veh-hâbiyye*. thk. Ahmed et-Tavîlî. Tunus: Matbaatu Tunusiyye, 1910.

Useymîn, Abdullah es-Salih. *eş-Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab: Hayâtuhû ve Fikruhû*. Ri-yad: Dârü'l-Kütüb, 3. Basım, 1993.

Yılmaz, Fidan. "Trabzonî Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/441-457. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

<https://www.sauress.com/alhayat/55188> (Erişim 13.08.2024)